

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola
„A francia irodalom a középkortól a felvilágosodásig” doktori
program

Doktori (PhD) értekezés tézisei

NÉMETH LINDA

« Voient les bestes »

***La faune onirique de littérature française
du XIe au XIVe siècle***

- Références, synthèse des valeurs et significations, classification, étude comparative -

Témavezetők: DR. PALÁGYI TIVADAR

DR. SZABICS IMRE

2020

1. A kutatás kiindulópontja

Az ófrancia nyelvű geszta-énekek és lovagregények mozgalmas cselekményét álomjelenetek gyakorta megszakítják. Ezek a változó hosszúságú önálló epizódok (mikrostruktúrák), képi tartalmaikban különválnak a mű cselekményfonalától, önmagukban koherens történeteket tárnak elénk, formai tekintetben, tartalmi kivitelezésben a hagyománykövetés és újítás érdekes egyensúlya ötvöződik bennük. Az állatok nagy számban szerepelnek ezekben az epizódokban, képi reprezentációjukban sok azonosságot és ellentmondást fedezhetünk fel. Szerteágazó tulajdonságaikból adódóan az állat lehet az ember társadalmi és morális megjelenítője, de szerepelhet egy ideológia szolgálatába állítva (pl. teológiai, feudális), természete vagy egy külső tulajdonsága alapján képviselhet továbbá földön túli, isteni hatalmakat, lehet a csodálat tárgya. A vonatkozó szakirodalom sokszor elnagyoló kijelentésekkel él az állatok kapcsán, mintha nem tudna választ találni e széles szemantikai mezejű szövegi elemekre. Az állat, ahogy a szöveg szintjén megjelenik, cselekedeteket hajt végre, tulajdonságok kapcsolódnak hozzá, rövid információkat találunk jellemére vonatkozóan, melyek alapján nem feltétlenül rajzolódik ki kristálytisztán, kire vagy mire vonatkozik, kiszolgálva így a szándékolt kétértelműséget, a homályos képalkotást, mely az álomjelenet tulajdonsága.

2. A dolgozat tárgya

A dolgozat tárgya az állatképekhez kapcsolódó viselkedésmódok, fogalmak, szerepkörök, jelentések tematikus összehasonlító elemzése, azok egymás felé mutató vonásainak feltárása az irodalmi alkotások egy speciális terepén, az ófrancia nyelvű álomjelenetekben. Az állatképek osztályozásán és tematikus elemzésén túl, a kutatás a középkori olvasó és korunk olvasója értelmező attitűdje közötti különbség problémáját boncolgatja, továbbá olyan átfogó jellegű eredményeket hoz, amelyek az oneirikus képalkotás mechanizmusai mögött rejlő okokat és összefüggéseket feltárják, azok magyarázatát kitágítják.

3. A téma aktualitása, jelentősége

Az ófrancia nyelven írt irodalmi álomjelenetek iránti érdeklődés az utóbbi 20 évben megnőtt. A középkori irodalmi álmok témájában Mireille Demaules munkái számítanak a legátfogóbbaknak, sokrétű elemzései viszont a középkori regényekre, leginkább a « kelta

anyagra » korlátozódnak. Bár kanadai kezdeményezésre született egy irodalmi álomjeleneteket egybegyűjtő adatbázis, melynek tartalma nem kimerítő jellegű. Az álomjelenetekben szereplő állatok összehasonlító értelmezése H. Braët elemzésében a XII-XIII. századi geszta-énekek keretein belül maradt. (*Le songe dans la chanson de geste au XIIe siècle*, 1975). Két jeles filológus megállapítása motiválta vizsgálódásaimat: Alain Corbellari észrevételezi, hogy az ófrancia nyelven írt álmok jegyzéke töredékes, osztályozása és elemzése tekintetében még sok elmaradás mutatkozik. Yvain Lepage először tett kísérletet arra, hogy összegyűjtse az „álom-állatokat”. A « Bestiaire des songes médiévaux » című nagy lélegzetű, leltári összegzésre hasonlító, áttekintő jellegű tanulmányában (2007) megfogalmazta annak igényét, hogy a témában szélesebb körű és mélyebb kutatás szükséges.

4. A kutatás céljai, tematikus irányvonalai

1. A kutatás elsődleges célja az irodalmi álomjelenetek állatainak szereplését széles vetületében vizsgálni konkrét szempontok alapján, ehhez elengedhetetlen egy olyan szöveghalmaz létrehozása, amely hiteles alapjául szolgálhat vizsgálódásaimnak.

2. Megállapítottam, hogy a XXI. századi olvasó gondolkodásmódja nem képes megfelelően dekódolni a szövegek rejtett tartalmait. Az állatképek jelentései bár valamelyest konkretizálódnak a fejünkben az olvasás során, de nem feltétlenül válnak teljessé, intellektuális kihívást jelent annak megfejtése, ugyanis az álomjelenet szimbolikus nyelvezete zavarja olvasói észlelésünk megszokott, önműködő formáját. Megfogalmazom, hogy a középkori álomjelenet asszociációk tárháza, a kor (és az előző korok) hitvilágát, mentalitását, szociokulturális auráját foglalja magába. Az irodalmi álom képalkotási folyamatainak mibenlétét vizsgálom, ez indokolja a dolgozat elején található tömör kultúrtörténeti áttekintést. Meghatározom továbbá milyen tényezők befolyásolják középkori szerzők alkotói tevékenységét, módszert ajánlok az olvasónak az álomjelenetek komplex képi világának feltérképezéséhez, ezáltal juthatunk el az állatképek helyes értelmezéséhez.

3. A harmadik kutatási irány az állatok szerepeltetésére vonatkozik, az állatok egymás felé mutató vonásainak feltárása vállalkoztam. Céлом az „álom-állatok” rendszerezésére, a szövegek teljesebb megértésére, az állatképek pontosabb értelmezésére irányult. Az állatok szövegi szinten érzékeltetett jellegzetességeit számba véve próbáltam meg értelmezni, osztályozni az állatokhoz kapcsolódó információkat az állatképekhez kapcsolódó viselkedésmódok, fogalmak, szerepkörök, jelentések tematikus összehasonlító elemzése során.

5. Az alfejezetek kutatási eredményeinek összefoglalása

A bevezetőben és az első fejezetben a témamegjelölés, célmeghatározás és a korpusz összeállítása kapcsán tettem meg észrevételeimet. Gyűjtésem 122 álomjelenetet számlál, meghatározott kritériumoknak engedelmeskedik. Áttekintést kapunk azokról az álomkoncepciókról, amelyek meghatározóak voltak és hatottak a középkori álomfelfogásra. Kettős felfogást örökölt a középkor, kommentálta és gyakran idézte Macrobiust, de hatott a középkorra Cicero és Arisztotelész álomfelfogása is. J. Le Goff, J.-Cl. Schmitt kultúrtörténeti munkái nyomán térképeztem fel az álomjelenetek középkori hagyományát, annak változékonyságát. Az irodalmi álom minden korszaktól szerzett inspirációt, részletesen tanulmányoztam a sajátosságait, elemzési szempontjaim a « multiplicitás » és a « dualitás » fogalmi köré szerveztem. A szövegeket vizsgálva figyelmet szenteltem a nyelvi formuláknak, a főbb elbeszélő eljárásoknak. Az álomjeleneteknek közös mondatelrendező elveik vannak, formába öntésük konvencionális jelleget ölt, de fellelhetünk apróbb változtatásokat, frissítéseket a szövegekben.

A következő fejezet az álomjelenetek kulturális, tartalmi elemeire fókuszál. A középkori álomjelenet asszociációk tárháza, intellektuális játék, a kor és a szerző hitvilágát, mentalitását, szociokulturális auráját foglalja magába. A középkori irodalmi alkotások ugyanis egy zárt világ valóságát, ideálját tárják elénk, elsődlegesen a középkori (olvasó)közönség esztétikai igényeinek kielégítését szolgálták. Azt állítom, akkor értelmezhető helyesen a középkori irodalmi szöveg, ha nem aktualizáljuk. Korunk olvasójának a középkori irodalmat másként, a maga másságában kell kezelnie (H-R. Jauss nyomán). Ha sikerrel szeretnénk megfejteni a képek rejtett jelentéseit, vissza kell helyezkedni abba a kontextusba, melyben a mű született. Intertextuális megközelítést ajánlok, mint módszert, referenciaszövegek bevonása érthetőbbé teszi a képsor szimbolikus tartalmait vagy allegorikus olvasatát. Korunk olvasója úgy juthat el a szövegek, ezzel együtt az állatképek pontos megértéséhez, ha a képalkotás mechanizmusait működtető okok és összefüggések mögé lát, azokat feltérképezi. Referenciális bázisként szolgál ehhez a dolgozatban szereplő séma, mely alapján két irányba szükséges tekintenünk az állatok pontos értelmezéséhez, egyrészt a szöveg kontextusába, a mű cselekményébe, melybe az álomjelenet beékelődik, másrészt a szövegen kívüli kontextusba. A képek létrehozását az alkotó műveltsége, tudásanyaga nagyban meghatározta, melynek definiálása sok kihívást tartogat. Az alkotó figyelembe veszi továbbá publikumának, vagy megrendelőjének igényeit, a kor esztétikai igényei, irodalmi tradíciók, a középkori mentalitás ugyancsak meghatározta a képiséget, akárcsak a szociokulturális háttér, amiben a szerző

alkotott. Szövegen kívüli kapcsolódási pontokat keresve vallásfilozófiai, kultúr-, és mentalitástörténeti horizontok behívásával ajánlott körültekinteni. A bestiáriumi írások tanításai, vagy a Biblia szövege, antikvitas hagyományának bevonása érthetőbbé teszi az állatokat szerepeltető képsorok tartalmait. A bestiáriumi bemutatók hosszú részt szentelek.

A dolgozat második nagy tartalmi egysége J. Bichon osztályozásával kezdődik, definiálom az irodalmi szövegekben milyen szerepkörök kapcsolódnak az állatokhoz. Bichon szerint az irodalmi műfaj meghatározza az állatfajok szerepeltetését a művekben. A geszta-énekek nagy számban szerepeltetik a vadállatokat, vagy védelmező, vagy támadó funkciójuk van, a geszta-énekek hibrid változatai, mint a kalandregények már találékonyabbak. Az udvari regények ehhez képest sokat újítanak, az előkelő életmód kellékeként jelennek meg, de még követik a geszta-énekek hagyományát. Bármilyen állatról is legyen szó, annak fogalmi szférája tág, az irodalmi állatkép jelentéséhez úgy jutunk el, ha annak komplexitását feltárjuk. Három nagy kategóriába soroltam az „álom-állatokat” a szövegben betöltött szerepük alapján: 1. az állat gyakorlati haszna helyeződik előtérbe, autonóm lény, a környezet, díszlet része, kellék, háttérszereplő; 2. minimális reprezentatív funkciója van, 3. az állat önmagán túlmutató távolabbi jelentést közvetít. Fontosnak tartottam konkretizálni, mely esetekben nyer emblematikus, szimbolikus vagy allegorikus értelmet az állat, a fogalmak definícióját pontosan körülhatárolom. Nehézségbe ütközik megkülönböztetni a szimbólumot az allegóriától, mivel a középkorban minden jelképes ábrázolás allegória volt. Alain Corbellari *Étude générique et synthétique du récit de rêve* c. 2007-ben megjelent tanulmányában hangsúlyozta a középkori álom különállását az allegóriától. Állásfoglalásomban M. Corbellarira hivatkozom: az álomjelenetek szereplőit szimbólumoknak tekintjük, az álomjelenetnek legfeljebb allegorikus olvasata lehet. Kizárólagosan allegorikus értelmet nyer az állat a Grál-ciklusba tartozó álmokban (*L'Estoire, La Queste, Le Premiers Faits*) mivel komplex teológiai, filozófiai, erkölcsi értelmezése van a kompakt képi tartalmaknak, azok csak egymással való kölcsönhatásukban értelmezhetők. A legtöbb állatot szimbolikus értelmezést kap, profán kontextusban jelenik meg. Ha egy konkrét személyt jelöl, az asszociáció cselekvésen, tevékenységen alapul, vagy bizonyos tipikus személyiségjegyek alapján. Elvont dolgot is megjelenít az állat, például szemléltetem, hogy az analógia közöttük nehezebben detektálható. Bizonyos álmok esetében le kell mondani arról az igényünkről, hogy konkrét személlyel vagy fogalommal kössük össze az állatfigurát. Zavart keltett allegorikus és szimbolikus értelmezés lehetősége *Girart de Roussillon* geszta-énekekben,

de *Artus de Bretagne*-ban, Florence álmában, ugyanaz az állatkép először embléma, majd szimbólum.

A következő fejezet az álomjelenetekben szereplő állatok repertóriumával kezdődik, a modern állatrendszertani kategóriákat félre téve a középkori állatosztályozási rendszereknek megfelelő beosztást követ, Michel Pastoureaux modellje alapján készült el. Láthatjuk, valódi állatok jelennek meg az álomjelenetekben, legtöbb a négy lábúak közé sorolható, a vízi állatok, énekesmadarak hiányoznak. A szörnyek kategóriájába soroltunk néhány sárkányt, hibrid lényt, az előbbi létezését nem cáfolták, gyakori a szerepeltetésük, akár csak a griffmadaré, mely viszont a négy lábúak közé sorolható. Az álomjelenetek közkedvelt fajait kicsit háttérbe szorítva, először az álomjelenetek « vendégszereplői »-re koncentrálok vagyis azokra az állatokra, amelyek a repertóriumban egy-két alkalommal szerepelnek (pl. páva, lepke, elefánt). Az állatok azonosítása során kétféle nehézségbe ütközünk: egyrészt, ha az állatot jelölő ófrancia szó nem egyértelmű (a *broon* vadászkutya és nem medve, a *lanier*, hitvány sólyom, a *vers* vaddisznó és nem kutya). Másrészt az állatok, madarak, szörnyek általánosító szóhasználatukban, konkrét faji besorolásuk nélkül, bár kiszorgálják az álom speciális terepét, mivel fokozzák homályossággal átszőtt atmoszféráját, viszont tág értelmezési tartományt ölelnek fel. Ebben az esetben a jelzői bővítmények támpontot szolgáltathatnak az értelmezésben. Három mű kéziratváltozataiban eltéréseket fedezünk fel az állatok szerepeltetése kapcsán. A módosítások apróbb elemeket érintenek, de a cselekménysor változatlan marad (az állat fajtáját, számát változtatja), vagy a forogatókönyv derekasan megváltozik (p. 36). Nem feltétlenül eredményezhet értelemváltozást, ha egy művön belül kicseréli a szerző az állatokat, vagy módosít a számukon, bár, ha más a hozzájuk kapcsolódó információkon változtat, már az álom üzenete is változik.

Ezt követően sorra vettük az állatokra jellemző attribútumokat, vizsgáltuk a külső belső jegyeket, jelzős szerkezeteket, viselkedésmódokat, melyek stratégiaileg fontosak, segítik a beazonosításukat (honnan érkeznek, színük, számuk, természetük). Láthatjuk egyebek között, hogyan befolyásolja az állatképek konstrukcióját, ha az álmodó a pogány ellenség táborába tartozik. A perspektíva-váltás után az ellenségkép hasonlóan pejoratív és veszedelmes akkor is, ha a francia ellenséget jeleníti meg.

Az utolsó részben az állatok viselkedésében, tevékenységeikben fellelhető szabályszerűségeket, ismétlődéseket vizsgáltam. Az álomjelenetek tematikus, összehasonlító célzatú újraolvasására vállalkozom, referenciaszövegek bevonásával kerülök közelebb a képek rejtett tartalmaihoz. Először a többirányú metamorfózisra hozok példákat a szövegeimből. Az átváltozások morális változást jelölhetnek, de narratív segédeszköz is lehet,

hogy a szerző segítséget nyújtson a megértésben, ezáltal felfedje a szimbólum jelentését közönsége előtt, az allegorikus írásokban a spirituális felemelkedéssel áll kapcsolatban. Az állatok megalázkodnak, fejet hajtanak, természetüktől távol álló viselkedésformát tanúsítanak. Ezekben az esetekben az ellenség beismeri a győzelmét, de jelöli a hűbéri esküt (megadás), lehet a szeretet, hála, megbánás kifejezése. Egyes állatok az emberi testből kilépnek, kitörnek, ismétlődő elem, ha a madár kiszáll a hölgy szájából, üdvözülést jelent (3 alkalommal), de vonatkozhat a leszármazásra. A beszélő állatok bizonyos üzenetet közvetítenek, amely nemcsak isteni üzenet. Mivel a vadászat motívuma elkerülhetetlen az udvari világban, nem hagyhatta el figyelmünket. Az állatra tekinthetünk áldozatként és üldözőként. Legtöbbször az állat agresszor, konkrét személyekre, helyzetekre utal a műben. Az állatok támadásait vizsgálva három tematikai csoportot különítettem el: harapás, megevés, széttépés. Az állat az álmokban gyakran rabol embert, ezek a jelenetek utalnak a cselekményben elrablásra, vagy fogságba esik valaki.

6. Összegzés

Doktori értekezésemben az ófrancia nyelvű irodalmi álmójelenetek széles korpuszában elemeztem és értelmeztem az állatok megjelenéseit. Egy zárt világ valóságát, ideálját találjuk az állatképek mögött, mely nem értelmezhető intuitív módon. Korunk és a középkori olvasó látásmódja, értelmezői attitűdje között lévő különbözőség figyelembevételével nyúlhatunk ezekhez a szövegekhez. Az állatkép-konstrukció problematikájának megfigyeltetésére vállalkoztam, ezzel együtt az álom toposz elemzésére. Kutatásomban törekedtem az állatképek többirányú, szintetizáló jellegű, a szövegi érintkezéseket középpontba állító összevetésére, mélyebb értelmezésére.

7. A dolgozat részeredményei a következő cikkekben kerültek publikálásra:

Németh, Linda: « Les variations manuscrites des récits de rêves d'animaux », In: Egedi-Kovács, Emese (szerk.) *Byzance et l'Occident V. : Ianua Europae*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, (2019) pp. 223-230., 8 p.

Németh, Linda: « L'homme et l'animal en métamorphose dans les récits de rêve littéraires au Moyen Âge – typologie, formes et senefiance », In: Egedi-Kovács, Emese (szerk.), *Byzance et l'Occident 4. : Permanence et migration*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, (2018) pp. 243-259., 18 p.

Németh, Linda: « L'enfant rêvé, l'enfant rêveur et interprète dans la littérature médiévale », In: *L'Enfant*, Actes de la XXVe Université française d'été de l'Association Jan Hus Brno (VNJH Brno), Prešovská Univerzita v Prešove, (2017) pp. 7-17., 11 p.

Németh, Linda: A középkori ófrancia nyelvű álmok pszichoanalitikus vizsgálatának polémiája: Római Florence és Izolda királynő álmainak elemzése a mélylélektan módszerének alkalmazásával, *Holdkatlan – Szépirodalmi és művészeti folyóirat IV.* (2017), pp. 1-10., 10 p.

Németh, Linda: « À la recherche de la senefiance...: Lecture intertextuelle des récits de rêve médiévaux », *Svet Literatry : Casopis pro novodobu literatury* (2015), pp. 125-132., 8 p.

Németh, Linda: « A premonitoriális álomjelenetek szövegszervező eljárásainak és sztereotip formuláinak elemzése a középkori francia gesztaénekekben és lovagregényekben », In: Schaub, Anita; Szabó, István (szerk.) *III. Interdiszciplináris doktorandusz konferencia 2014*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat (2015). pp. 439-449.

Németh, Linda: « L'histoire symbolique d'un animal détrôné dans les songes littéraires », *Újlatin Filológia* 8. (2014), pp. 199-208., 10 p.

Németh, Linda: « La trahison de Ganelon ou la bataille de Roncevaux?: Deux interprétations d'un songe prémonitoire », In: Oszetzky, Éva; Bene, Krisztián (szerk.) *Újlatin kultúrák vonzásában*, Pécs, MTA Pécsi Területi Bizottság Romanisztikai Munkacsoport (2012), pp. 81-90., 10 p.

Németh, Linda: « La signification symbolique des faucons dans les images nocturnes de Charlemagne », In: Horváth, Krisztina (szerk.) *La joie des cours : études médiévales et humanistes*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, (2012) pp. 112-119., 8 p.

Németh, Linda: « Cacher et dévoiler: Portraits d'oiseaux de la Queste », In: Oszetzky, Éva; Józsa, Judit; Tóth, László (szerk.) *Az újlatin filológia aktuális kérdései a XXI. században*, Pécs, MTA Pécsi Területi Bizottság Romanisztikai Munkacsoport (2010), pp. 71-78., 8 p.